

**SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ**

27

BAHAR 2009

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

- Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (SÜİFD), hakemli bir dergi olup, yılda iki defa (Bahar/Güz) yayınlanır.
- Dergide telif, tercüme, makale, araştırma notu, tebliğ ve konferans metinleri, kongre, sempozyum, panel vb. tanıtımları, kitap, tez değerlendirmeleri, literatür incelemeleri, sadeleştirmeler, bilimsel röportajlar, çağdaş ve geçmiş ilim adamlarıyla ilgili tanıtımlar vb. yazılar yayımlanır.
- SÜİFD, tüm araştırmacılara açıktır. Bilimsel ölçütlere ve yayın ilkelerine uygun her çalışma dergide yayımlanabilir.
- Yayımlanacak yazılar 12 punto Times 1,5 satır aralığı standardında (resim, şekil, harita vb. ekler dahil) 30 sayfa (A4) geçmemelidir. Bir yazının aynı sayıda toplam sayfa sayısı 30'u geçmeyecek şekilde en fazla 2 makalesi yayımlanabilir. Hakemli çalışmaların dışındaki (tanıtımlar, bilimsel röportajlar, biyografiler vb.) buna dahil değildir.
- Makalelerin 100-150 kelime arası özeti ve bu özeti iki dilde (Arapça ve bir Batı dilinde) çevirisi; yabancı dilde yazılan makalelerin ise Türkçe ile Arapça çevirisi verilir. Arapça bir makalenin Türkçe ve herhangi bir Batı dilinde özeti verilmelidir. Makale başlığının ise İngilizce çevirisi yapılır. Makalelerin sonuna mutlaka Kaynakça eklenmelidir.
- Yazılar (tercümeler orijinal metinleriyle birlikte) üç nüsha halinde editöre teslim edilir. Bunlardan ikisinde yazan tanıtın isim ve akademik unvan yer almaz.
- Makaleler en az iki hakemin incelemesinden geçtikten sonra yayımlanır.
- Yazıların bilimsel, hukukî ve dil yönünden sorumluluğu yazarlarına aittir.
- Yayımlanmayan yazılar iade edilmez.
- Her sayının hakemleri o sayıda belirtilir.
- Dergide yayınlanan tüm makalelere fakültemizin web sitesinden ulaşabilirsiniz.

S.Ü. İlahiyat Fakültesi Adına Sahibi
Prof. Dr. Ahmet Önkal

Editör

Prof. Dr. Mehmet Bayyigit

Yayın Yürütme Kurulu

Prof. Dr. A.Turan Yüksel,
Prof. Dr. Ahmet Yaman,
Doç. Dr. M. Bahaüddin Varol,
Doç. Dr. Ahmet Çaycı,
Doç. Dr. Abdülkerim Bahadır,
Doç. Dr. Seyit Bahçivan,
Doç. Dr. Muhiddin Okumuşlar,
Arş. Gör. Dr. Huriye Martı,
Arş. Gör. Dr. Fikret Karapınar,
Arş. Gör. Dr. Lütfi Cengiz,
Arş. Gör. Dr. Mehmet Harmancı,
Arş. Gör. Dr. Doğan Kaplan,
Arş. Gör. Necmeddin Güney.

Danışmanlar Kurulu

Prof. Dr. Ünver Günay (Erciyes Üniversitesi),
Prof. Dr. Mustafa Fayda (Marmara Üniversitesi),
Prof. Dr. Bilal Kuşpınar (Mc. Gill University),
Prof. Dr. İsmail Hakkı Ünal (Ankara Üniversitesi),
Dr. İbrahim Kalın (Colloge of The Holy Cross, İSAM),
Prof. Dr. Ahmet Önkal, Prof. Dr. Hüsamettin Erdem,
Prof. Dr. Bilal Saklan Prof. Dr. Mustafa Tavukçuoğlu,
Prof. Dr. M. Ali Kapan, Prof. Dr. Orhan Çeker,
Prof. Dr. Yusuf Işıcık, Prof. Dr. Süleyman Toprak,
Prof. Dr. Zekeriya Güler, Prof. Dr. Tacettin Uzun,
Prof. Dr. Mehmet Bayyigit, Prof. Dr. Ahmet Yılmaz,
Prof. Dr. Fevzi Günüş, Prof. Dr. Dilaver Güner,
Prof. Dr. A.Saim Antan, Doç. Dr. Naim Şahin,
Doç. Dr. İsmail Taş, Doç. Dr. Bayram Dalkılıç,
Doç. Dr. Seyit Bahçivan, Doç. Dr. Abdülkerim Bahadır,
Doç. Dr. Galip Atasagun

İletişim Adresi

Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
42090 Meram/KONYA

Tel-Fax: 0332.323 82 50-51 / 323 82 54

e-posta: ilahiyatdergisi@selcuk.edu.tr

http://www.ilahiyat.selcuk.edu.tr

ISSN: 1300 – 5057

baskı: sebat ofset matbaacılık 0 332 342 01 53

Giriş

Hadis literatüründe, fiten rivayetleri olarak isimlendirilen ve gelecekte ortaya çıkacak siyasî ve sosyal kargaşaları haber veren rivayetler önemli bir yekûn tutmaktadır. Bunların çoğunluğu hadis eserlerinde kıyamet alametleri ile ilişkilendirilmiş ve Hz. Peygamber'in birer mucizesi şeklinde değerlendirilmiştir. Temel hadis eserlerine yazılan şerhlerde de ileride görüleceği üzere benzer kanaatler ortaya konulmuştur.¹

Hadis literatüründeki fiten rivayetleri ile eski kültürlerde özellikle Yahudi kültüründe mevcut olan apokaliptik edebiyat arasındaki benzerlikler, öte taraftan Hz. Peygamber sonrası ortaya çıkan, çoğunlukla da iktidar kavgalarını yansıtan daha spesifik anlatımlar sözü edilen edebiyat üzerinde yeniden düşünmeyi anlamlı kılmaktadır. Gelecekte haber veren hem de aralarında spesifik isim ve olaylara işaret edenlerin de bulunduğu bu rivayetlerin Hz. Peygamber'e nispet edilmesi sahih midir? Bu soru bir yönüyle Hz. Peygamber'in gaybı bilmesi ve ondan haber vermesi meselesiyle diğer bir yönüyle de klasik hadis usulü kriterleri bakımından yapılacak değerlendirmeye ilişkilidir. Bu ikinci değerlendirme, rivayetlerin tarihlerine ilişkin bir incelemeyi de içermektedir. Kısacası rivayetin kaynağının ve nakledilme sürecinde maruz kaldığı tasarrufların tespiti gerekmektedir.

Şu var ki, bu geniş edebiyatın birbirinden farklı türden rivayetleri barındırması, genel çerçevesine ilişkin bir bilgi eşliğinde, rivayetlerin ya da rivayet gruplarının teker teker ele alınmasını gerektirmektedir. Fiten rivayetleri olarak tanımlanan bu rivayetlerin hangilerinin gelecekte haber verdiğini, hangilerinin genel bir mesaj barındırdığını tespit etmek önemlidir. Elinizdeki makale fiten edebiyatında meşhur bir örnek sayılabilecek 'Fırat rivayeti'ni konu etmektedir.

I. Fırat Hadisinin Sened ve Ricâl Bilgisi Açısından Tenkidi

Fırat rivayetine hadis eserlerinde genellikle fiten, eşrâtu's-sâa, mehdî, melâhim gibi bölümlerde yer verilmektedir. Tespit edebildiğimiz kadıyla iki sahâbi aracılığıyla gelen rivayetin tarik sayısı 36'dır. Bu tariklerin yer aldıkları kaynaklara göre dağılımları şöyledir:

FIRAT RİVAYETİ ÜZERİNE BİR İNCELEME (Hadis-Tarih İlişkisi Bağlamında)

Zişan TÜRCAN

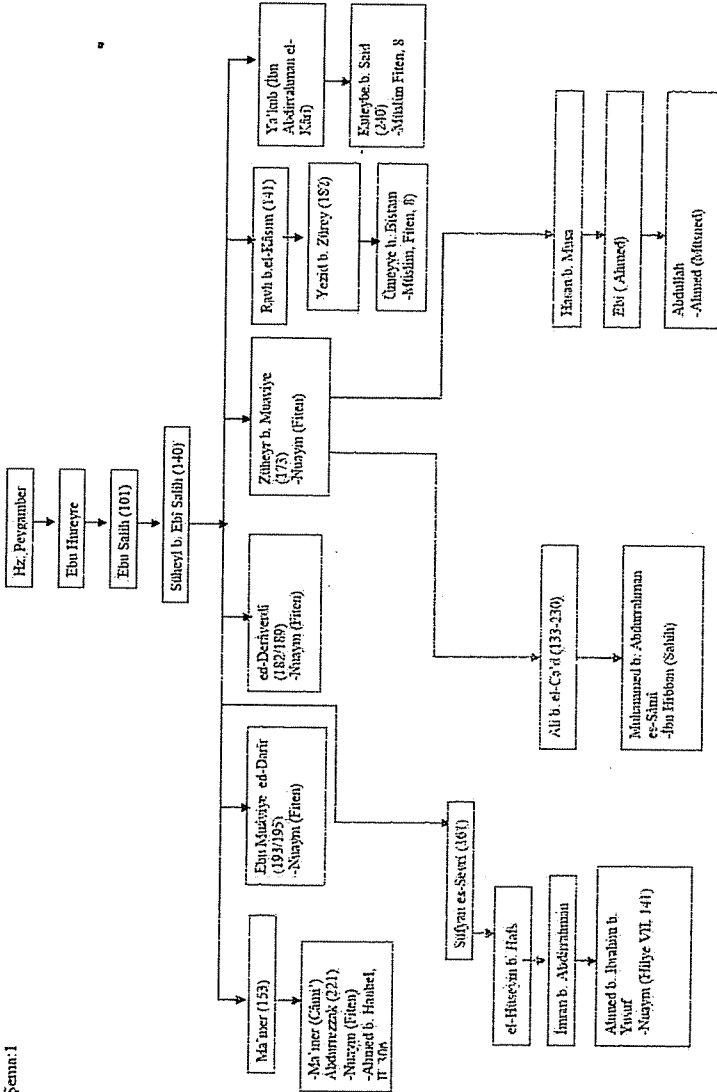
Dr., DİB Derleme ve Yayın Şubesi

¹ Fırat hadisini aynı doğrultuda inceleyen bir başka çalışmayı görmek için bkz. Keskin, Yusuf Ziya, "Fırat Hadisi Üzerine Bir İnceleme", *Hadis Tetkikleri Dergisi*, c. IV, s. 1, 2006, 39-59.

Yer Aldığı Kaynak	Rivayet Sayısı	Bölüm	Şahabî Râvî
Sahife Süheyl b.Ebî Salih (140)	1		Ebû Hüreyre
Sahife Ubeydullah b.Ömer (147)	2		Ebû Hüreyre
Câmî Ma'mer b.Raşid (153)	1	Eşrâtu's-sâa	Ebû Hüreyre
Kitabu'l-fiten Nuaym b.Hammâd (228)	8	Bed'u Fiteni'ş-Şâm Alâmetu'l-Mehdî el-Hasf ve'l-zelâzil	Ebû Hüreyre
Müsned Ahmed b. Hanbel (241)	5	Musnedu'l-muksirîn	2 Übey b.Ka'b 3 Ebû Hüreyre
el-Müsnedu'l-kebîr Abd b.Humeyd (249)	1		Übey b.Ka'b
Sahih Buharî (256)	2	Fiten	Ebû Hüreyre
Sahih Müslim	5	Fiten ve eşrâtu's-sâa	1 Übey b.Ka'b 4 Ebû Hüreyre
Sünen İbn Mâce (273)	1	Fiten	Ebû Hüreyre
Sünen Ebû Dâvud (275)	1	Melâhim	Ebû Hüreyre
Sünen Tirmîzi	1	Sıfâtu'l-cenne	Ebû Hüreyre
Sahih İbn Hibbân (354)	5		4 Ebû Hüreyre 1 Übey b.Ka'b
el-Mu'cemu'l-kebîr Müsnedu'ş-şamiyyin Taberânî (360)	1		Übey b. Ka'b
Hilyetu'l-evliya Ebû Nuaym	2		1 Übey b.Ka'b 1 Ebû Hüreyre

Firat rivayeti bu tabloda da görüldüğü gibi iki sahabi aracılığıyla gelmektedir. Bunlardan Übey b. Ka'b'a dayandırılan tarik sayısı 8, Ebû Hüreyre'ye dayandırılan tarik sayısı ise 29'dur. Söz konusu rivayetin Süheyl b. Ebî Salih kanalından gelen Ebû Hüreyre rivayetinin tanikleri şu şekilde gösterilebilir:

Şema:1

Rivayeti Ebû Hüreyre'den alan Ebû Salih (ö. 101) hadisçiler tarafından genellikle olumlu vasıflarla tanıtılmaktadır.² Ondan müşterek râvi konumundaki oğlu Süheyl b. Ebî Salih rivayette bulunmuştur. Ukaylî'nin *Duafâ*'sında belirttiğine göre ed-Dûrî, Yahyâ b. Ma'în'den Süheyl'in 140 senesinde öldüğünü nakletmektedir.³ İbn Sa'd ise onun Ebû Ca'fer Mansur'un hilafeti esnasında (136-158) öldüğünü söylemekte⁴, İbn Hibbân da bu bilgiyi tekrarlamaktadır.⁵ Tirmizî, Süfyan b. Uyeyne'nin "Süheyl'i hadiste sebt sayanz" dediğini nakletmektedir.⁶ Ahmed b. Hanbel de onu sağlam bulanlardandır. İbn Hibbân Süheyl'i es-Sikât'ta zikretmektedir.⁷ Ancak onun hakkında levin değerlendirmesinde bulunanlarda vardır.⁸ Abbas ed-Dûrî, Yahya b. Ma'în'in şöyle dediğini anlatır: "Süheyl b. Ebî Salih ve el-Âlâ b. Abdurrahman'ın hadisleri (sağlamlıkta) birbirine yakındır. Her ikisinin hadisi de hüccet değildir. Ebû Hâtim de aynı doğrultudaki görüşünü "Süheyl'in hadisi yazılır ancak delil olarak kullanılmaz" şeklinde ifade etmektedir.⁹

İbn Hacer, Süheyl'in ömrünün sonlarında hafızasında bazı bozukluklar ortaya çıktığını ancak bu dönemden önceki hadisleri için sağlam deniabileceğini söylemiştir.¹⁰ Yahyâ b. Sa'îd, Muhammed b. Amr'ın rivayetlerinin Süheyl'inkilerden daha çok hoşuna gittiğini söylemiştir.¹¹

Süheyl'in sonuçta herkes tarafından sağlam bir râvi olarak görülmediği, bu konuda ihtilâf edildiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte İbn Hacer Süheyl'in babasından bulunduğu rivayetlerde sika olduğunu belirtir.¹²

Bu rivayeti Süheyl'den altı kişi almıştır. Bunlardan Ma'mer'in, (ö. 153) bazen büyük hadisçilerin övgüsüne mazhar olmakla beraber¹³ Basra'da rivayet ettiği

² İbn Sa'd, Ebû Abdillâh ez-Zuhrî, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, I-VIII, Dâru sâdir, Beyrut, trs. , V, 301.

³ Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr, *ed-Duafâ'u'l-Kebîr*, thk. Abdulmu'tî Emîn Kal'acî, Dâru'l-mektebetü'l-ilmîyye, I-IV, Beyrût, 1404/1984, II, 155.

⁴ Mizzi, Ebû'l-Hâc Yusuf b. Zekî, *Tehzîbu'l-Kemâl fi esmâ'ir-ricâl*, thk. Beştâr Awvâd Ma'rûf, Beyrût, 1400/1980, XXII, 170; (Bu bilgi Vâkidî'ye de nispet edilmiştir. Bkz. Kelâbâzî, Ebû'n-Nasr el-Buhârî, thk. Abdullâh el-Leysî, Dâru'l-ma'rife, Beyrût, 1407, II, 860) Ayrıca bkz. Halife b. Hayyât, Ebû Ömer, *Tabakât*, thk. Ekrem Ziya el-Umre, Riyad, 1402/1982; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I-XIV, Dâru'l-fikr, Beyrût, 1404/1984, IV, 231.

⁵ İbn Hibbân, *es-Sikât*, thk. es-Seyyid Şerefuddîn Ahmed, I-IX, Dâru'l-fikr, 1395/1975, VI, 418.

⁶ Tirmizî, Ebû İsâ, *Sünen*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir ve âharîn, Dâru ihyâ'it-turâsî'l-Arabî, Beyrut, trs. , Ebvâbu'l-cum'a, 25; Ayrıca bkz. Mizzi, *Tehzîbu'l-kemâl*, XII, 225; İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 231.

⁷ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 417.

⁸ Ukaylî, *Duafâ*, II, 155-156.

⁹ İbn Ebî Hâtim, Abdurrahman, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, Dâru ihyâ'it-turâsî'l-arabî, I-IX, Beyrût, 1271/1952, IV, 246; İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, IV, 231.

¹⁰ İbn Hacer, *Tezhîb*, IV, 231.

¹¹ Mizzi, *Tehzîbu'l-kemâl*, XII, 226.

¹² İbn Hacer, *Lisânu'l-mîzân*, thk.Dâiratu'l-Meârif en-Nizamiyye-el-Hind, Müessesetu'l-A'lemî, li'l-matbûât, Beyrut, 1406/1986, VII, 240.

¹³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 256.

bazı hadislerinde galata düştüğü görülmüştür.¹⁴ İbn Hibbân ise sika râvilerle tahsis ettiği *es-Sikât*'ında Ma'mer'i de zikretmiştir.¹⁵ Diğer bir râvi Ebû Muaviye ed-Darîr (ö. 195) ile ilgili olarak İcîf ve Nesâî sika olduğunu, Ahmed b. Hanbel ve İbn Harraş ise onun naklettiklerinin -Â'meş'ten naklettikleri hariç - muztarib olduğunu söylerler.¹⁶ Kûfeli olan Ebû Muaviye'nin güvenilirliği konusunda hadisçilerin ihtilâf ettiği görülmektedir.¹⁷

ed-Deraverdî (182-189) ile ilgili olarak da İbn Hanbel "Kitabından rivayet ettiğinde hadisleri sahihtir. Ancak başkalarının kitaplarından rivayet ettiğinde vehm eder, hata yapar" demektedir. Onunla ilgili Ebû Zurâ "seyyü'l-hıfz", Nesâî de "leyse bi'l-kaviyy" şeklinde değerlendirme yapmaktadır.¹⁸

Züheyr b. Muaviye (ö.173) genellikle sika olarak nitelendirilmektedir. Ebû Zür'a onun sika olduğunu onaylamakla birlikte ömrünün sonlarında ihtilata uğradığını ve dolayısıyla İbn İshak'tan aldıklarında güvenilemeyeceğini belirtmektedir.¹⁹ Züheyr'den rivayette bulunanlardan Ali b. el-Câ'd (ö.230) genellikle güvenilir bulunmaktadır. Yahyâ b. Ma'în onu sika ve sadûk şeklinde vasfetmektedir.²⁰ İbn Ebî Hâtîm²¹ ve İbn Hibbân'da aynı kanaattedir.²²

Züheyr'den rivayet eden diğer bir râvi Hasan b. Musa da aynı şekilde genellikle güvenilir addedilen bir kimsedir.²³ Süheyl'den rivayette bulunan Ravh b. el-Kâsım (ö.141)²⁴ ve hadisi ondan alan Yezid b. Zürey' (ö. 182)²⁵ sika râvilerdir. Süheyl'den rivayet edenlerden Ya'kûb b. Abdurrahman el-Kârî²⁶ ve ondan rivayet eden Kuteybe b. Sa'îd (ö.240) de güvenilir sayılan râvilerdir.²⁷

Ebû Hüreyre'den gelen rivayetin Süheyl üzerinden dağılması onun sıhhatine hükmetmeye imkân vermemektedir. Buhârî de Süheyl'e itibar etmemiş ve hiçbir rivayetini eserine almamıştır.

¹⁴ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîi*, VIII, 256; Ayrıca bkz. Mizzi, *Tehzîbu'l-kemâl*, XXVIII, 309.

¹⁵ İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 441.

¹⁶ Mizzi, *Tehzîbu'l-kemâl*, XXV, 128-132.

¹⁷ Mizzi, *Tehzîbu'l-kemâl*, XXV, 128-132.

¹⁸ İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, VI, 315.

¹⁹ Mizzi, *Tehzîbu'l-kemâl*, IX, 424.

²⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdât*, I-XIV, Dârul-kutubi'l-ilmîyye, Bağdât, trs., XI, 365; Mizzi, *Tehzîbu'l-kemâl*, XX, 348.

²¹ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîi*, VI, 178.

²² Bkz. İbn Hibbân, *Sikât*, VIII, 466.

²³ Abdullah b. Muhammed b. Ca'fer b. Hayyân, Ebû Muhammed el-Ensârî, *Tabakâtul-muhaddisîn bi İsbahân ve'l-vâridîne aleyha*, thk. Abdulgafûr Abdulhak Hüseyin el-Belûşî, I-IV, Beyrût, 1412/1992, III, 221; Mizzi, *Tehzîbu'l-kemâl*, VI, 330.

²⁴ İbn Hibbân, *Sikât*, VI, 305; İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, III, 257; Zehebî, *Tezkiretu'l-huffaz*, I, 188; *Tehzîbu'l-Kemâl*, IX, 253.

²⁵ Zehebî, *Tezkiretu'l-huffaz*, I, 256.

²⁶ Bkz. İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 645; İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, XI, 343.

²⁷ Bkz. İbn Hibbân, *Sikât*, IX, 20; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdât*, XII, 465 vd; Mizzi, *Tehzîbu'l-kemâl*, XXV, 529.

Ulaşabildiğimiz en erken kaynak Sũheyl'e aittir. Onun sahifesinde Fırat hadisi şu şekilde geçer:

"Fırat, sulan çekiliş de altın bir dağ ortaya ıkarmadıķca kıyamet kopmaz. İnsanlar bu altınlar için savaşırlar. Her yũz kişiden doksan dokuzu lũr. Her biri kendisinin kurtulacağını umar." (hadis no: 19)

Sũheyl'den sonra altı kola ayrılan rivayetin bazı tariklerinde "Ey oğulcuğum, o gũnũ yaşarsan altın için savaşaniardan olma!" şeklinde bir ifade bulunmaktadır. Ebũ Hũreyre – Ebũ Salih – Sũheyl b. Ebĩ Salih tarihinde mevcut olmayan bu ziyadeyi ihtiva eden tarikler şunlardır:

—Ebũ Hũreyre – Ebũ Salih – Sũheyl b. Ebĩ Salih – Zũheyr b. Muaviye – Hasen b. Musa– İbn Hanbel²⁸

—Ebũ Hũreyre – Ebũ Salih – Sũheyl b. Ebĩ Salih – Zũheyr b. Muaviye – Ali b. el-Ca'd – Muhammed b. Abdırrahman es-Sãmĩ²⁹

Senedlere dikkatlice bakıldığında bu ziyadenin Zũheyr b. Muaviye'ye ait olduğu kuvvetle muhtemeldir. ũnkũ bu farklı ifade Sũheyl'de mevcut değildir. Ayrılan kollardaki ilk ve tek ortak rãvi Zũheyr'dir.

Sũheyl – Sũfyân kanalından gelen tarihte *"her yũz kişiden doksan dokuzu kãfir olarak lũr"* ifadesi bulunmaktadır.³⁰

Ebũ Hũreyre aracılığıyla Abdumrahman el-Â'rec (ö. 177) ve Hafs b. Asım kanalından gelen Fırat rivayetlerinin birleştirilmiş isnad şemasını da şoyle gösterebiliriz:

²⁸ İbn Hanbel, II, 332.

²⁹ İbn Hibbãn, *Sahiħ*, XV, 85.

³⁰ el-Mervezĩ, Nuaym b. Hammãd, *Fiten*, thk. Semĩr Emĩn ez-Zũheyrĩ, I-II, Mektebetu't-tevhĩd, Kahire, 1412, VII, 141.

dir.³⁶ Hafs'tan rivayette bulunan Hubeyb b. Abdirrahman (ö. 130) da sağlam ve güvenilir addedilen bir kişidir.³⁷

Ubeydullah b. Ömer rivayetinin –Ebû-Zinâd ile ilgili ihtilâf hariç tutulursa her iki kanalı muttasıl ve râvileri de sağlam görünmektedir. Ubeydullah, bu hadisin râvilerinden aynı zamanda çağdaşı olan Süheyl b. Ebî Salih'ten de hadis dinlediği halde,³⁸ isnaddaki râvi sayısında bir değişiklik olmamasına rağmen,³⁹ bu hadisi ondan rivayet etmemektedir. Aynı durum Zührî ile ilişkisi bakımından da sözkonusudur. Bu durum dikkat çekici olmakla beraber çok daha ilginç olanı, bu hadisi Ubeydullah'tan sadece Ukbe b. Hâlid es-Sekûnî'nin (ö. 188) rivayet etmiş olmasıdır. Kendisinden hadis dinlediği bilinen kimselerden Ma'mer, Hammâd b. Seleme ve Muhammed b. Bişr bu hadisi ondan değil, ona nazaran daha ihtilâflı sayılabilecek kişilerden rivayet etmişlerdir. Ma'mer, Süheyl b. Ebî Salih'ten (ö. 140), Hammâd b. Seleme ve Muhammed b. Bişr de Muhammed b. Amr'dan⁴⁰ (ö. 144) almıştır. Onların bu tercihlerinin rivyeti en kısa yoldan alma amacına yönelik olduğu düşünebılır.

Bu rivyeti Ubeydullah'tan alan tek râvi konumundaki Ukbe b. Hâlid hadisçiler nazarında güvenilir bir râvidir.⁴¹ Ondan rivayet edenlerden Sehl b. Osman (ö. 235) da aynı şekilde tevsik edilmiştir.⁴² Ancak söz konusu rivyeti Ukbe'den alan diğer râvi Abdullah b. Sa'îd, bazı hadisçiler tarafından güvenilir bulunmuşsa da İbn Ma'in onu zayıf kişilerden rivayet etmekle itham etmiştir.⁴³

Hubeyb b. Abdirrahman'dan Fırat hadisini rivayet eden diğer râvi şu'be b. el-Haccâc' tır (ö. 160). O hem Ubeydullah'tan hem de Ubeydullah'ın şeyhi olan Hubeyb b. Abdirrahman'dan hadis dinlemiştir. Hadisçiler onu güvenilir olarak tanıtmakta ve ondan övgüyle söz etmektedir.⁴⁴ şu'be'den söz konusu hadisi Muhammed b. Ca'fer (ö. 193) rivayet etmiştir. O genellikle sika addedilmiştir. Hatta İbnu'l-Mübarek, "insanlar şu'be'nin rivayetlerinde ihtilâfa düşerlerse, Mu-

³⁶ Mizzi, *Tehzibu'l-kemâl*, VII, 18; İbn Hacer, *Tehzibu't-tehziib*, II, 346.

³⁷ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 387; İbn Hibbân, *Sikât*, VI, 274; el-Bâcî, Ebû'l-Veîid, *et-Ta'dîl ve't-tecrîh limen harrece lehu el-Buhârî fî'l-câmi'i's-sahîh*, thk. Ebû Lubâbe Hüseyin, Dâru'l-livâ lîn-neşr ve't-tevzi', I-III, Riyad, 1406/1986, II, 562.

³⁸ Mizzi, *Tehzibu'l-kemâl*, XII, 225.

³⁹ Ubeydullah – Hubeyb – Hafs – Ebû Hureyre
— Süheyl – Ebû Sâlih – Ebû Hüreyre
— Zührî – İşhak – Übey b. Ka'b

⁴⁰ Mizzi, *Tehzibu'l-kemâl*, XXVI, 215–216.

⁴¹ İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 248; Mizzi, *Tehzibu'l-kemâl*, XX, 196–197.

⁴² İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IV, 203; Zehebî, *Tezkiretu'l-huffaz*, II, 453.

⁴³ Bâcî, *et-Ta'dîl ve't-tecrîh*, II, 848; Mizzi, *Tehzibu'l-kemâl*, XV, 29.

⁴⁴ Bkz. Mizzi, *Tehzibu'l-kemâl*, XII, 490.

hammed b. Ca'fer hakem olabilir" şeklinde onu taltif etmiştir.⁴⁵ Muhammed b. Ca'fer, kendisinden hadis dinlediği halde Ma'mer'den bu rivayeti almamıştır.⁴⁶

Fırat hadisinin ikinci defa Ubeydullah ve Şu'be üzerinden iki kola ayrıldığı görülmektedir. Bu iki kanaldan gelen rivayetlerde lafız olarak önemli farklılıklar yoktur. Örneğin Müslim'in kaydettiği Ubeydullah b. Ömer – Ükbe b. Hâlid – Ebû Mes'ûd Sehl b. Osman yoluyla gelen rivayet şu şekildedir:

"Fırat'ın sultan çekilip bir altın hazinesi çıkarması yakındır. O esnada orada bulunan kimse çıkan altından hiçbir şey almasın."⁴⁷

Nuaym b. Hammâd'ın kaydettiği Şu'be – Muhammed b. Ca'fer yoluyla gelen diğer tarife bakıldığında da dikkate değer bir farklılıktan bahsedilemez. Tek farklılık bu tarihte "hazinenin altın olduğu" kaydının bulunmamasıdır.⁴⁸

Ebû Hüreyre'den gelen diğer bir rivayetin tarihleri de şöyle gösterilebilir:

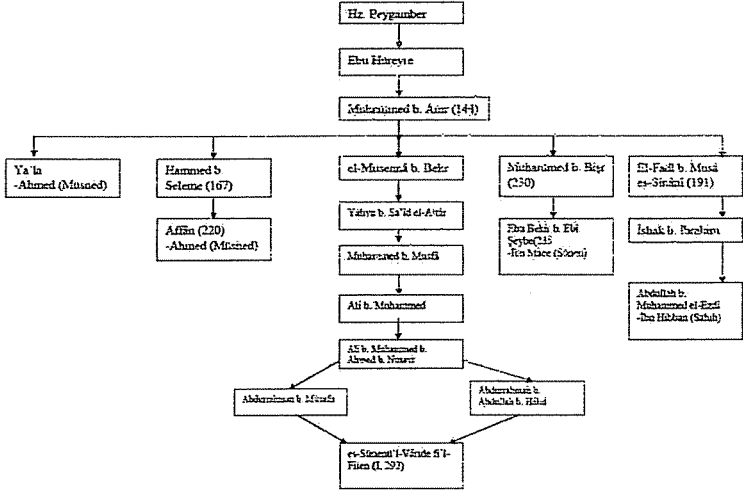
⁴⁵ Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, XXV, 8.

⁴⁶ Bâcî, *et-Ta'dîl ve't-tecrîh*, II, 623.

⁴⁷ Müslim, Ebû'l-Hüseyin Müslim b. Haccac, *el-Câmiu's-sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, I-V, Dâru İhyâ'it-turâsî'l-Arabî, Beyrut, trs., Fiten, 8.

⁴⁸ Mervezî, *Fiten*, II, 615.

Şema. 3

Bu şemada kendisinden sonra rivayet yollarının çoğaldığı râvi Muhammed b. Amr'dır (ö. 144). Muhammed b. Amr'ın güvenilirliği konusunda hadisçilerin ihtilâf ettiği bir râvidir. Ebû Hatim ve Nesâî onun sika olduğunu söylerler. İbn Hibbân ona sika demekle birlikte, rivayetlerinde hata yaptığını da dikkat çekmektedir. Yahyâ b. Ma'în Muhammed b. Amr'ın rivayetlerini almaktan insanların çekindiğini belirtmektedir. Çünkü o, Ebû Seleme'nin kendi görüşü olarak rivayet ettiği bir şeyi, bir başka sefer Ebû Seleme'nin Ebû Hüreyre'den aldığı şeklinde nakledebilmektedir. Cuzeçânî de onun hadislerinin kuvvetli olmadığını söylemiştir.⁴⁹

Muhammed b. Amr'dan rivayet eden Hammâd b. Seleme (ö. 167) hakkında İbn Sa'd, İbn Hibbân, İbn Hanbel ve İbn Ma'în sika hükmünü vermişlerse de, Buhârî istişhad için kullandığı tek bir hadisin dışında, yaşlılığı ve hafıza bozukluğu nedeniyle ondan hadis almamıştır. Müslim de, hafıza bozukluğundan önce sadece Sabit b. Eslem'den gelen rivayetlerini almış, bunun dışında 12 rivayetini istişhad için kullanmıştır. Müslim, sika râvilere muhalefet ettiği noktalarda Hammâd'a ihtiyaten güvenmemek gerektiğini söylemiştir.⁵⁰ Hammâd hakkında

⁴⁹ Mizzi, *Tehzibu'l-kemâl*, XXVI, 216.

⁵⁰ İbn Hacer, *Tehzibu't-tehzîb*, III, 12.

çoğunlukla olumlu⁵¹ nitelermelerin yapıldığı, fakat bazı hadisçilerin bunun aksine görüş bildirdikleri görülmektedir.⁵²

el-Müsennâ b. Bekir'den rivayet eden Yahyâ b. Sa'îd el-Attâr hakkında genelde olumsuz bakış açıları söz konusudur. İbn Ma'in ve Dârekutnî onun hakkında "zayıf" derken, İbn Huzeyme ve İbn Hibbân onun hadisiyle ihticac edilemeyeceğini söylemektedir. Cüzeci'nî, ve Ukaylî de onu "münkeru'l-hadis" olarak itham etmektedirler.⁵³

Muhammed b. Amr'dan rivayette bulunan Fadî b. Musâ es- Sinânî'yi İbn Ma'in, İbn Sa'd ve Ebû Hâtim sadûk olarak⁵⁴ nitelendirmiş, İbn Hibbân da sika râviler arasında saymıştır.⁵⁵ Ebû Nuaym onun İbnu'l-Mübârek'ten daha sağlam olduğunu ifade etmiştir.⁵⁶ Bununla birlikte el-Fadl ile ilgili olumsuz düşünceler de yok değildir. Mesela, Abdullah b. Ali el-Medinî, babasına el-Fadl ve Ebû Temîle'yi sorduğunu, onun, Ebû Temîle'yi üstün tutarak "el-Fadl. münker hadisler rivayet eder" dediğini anlatmaktadır.⁵⁷

Muhammed b. Amr'dan rivayet eden Muhammed b. Bişr⁵⁸ ve ondan rivayette bulunan İbn Ebî Şeybe⁵⁹ sika râviler olmakla beraber Muhammed b. Bişr'in hadis aldığı Muhammed b. Amr'ın ihtilâflı bir râvi olması bu isnadı da sağlamlıktan uzaklaştırmaktadır. Öte yandan bu iki râvinin ölümleri arasında 86 yıllık bir süre vardır. Yani Muhammed b. Bişr, Muhammed b. Amr'dan sonra 86 yıl daha yaşamıştır. Muhammed b. Bişr'in - iyimser bir yaklaşımla - 15 yaşından itibaren hadis aldığını varsayarsak,⁶⁰ 101 yaşında ölmüş olmalıdır ki, bu durum isnadda inkıta şüphesini gündeme getirmektedir.

Fırat hadisini Muhammed b. Amr'dan beş kişi almaktadır. Bu beş tarikten sadece Muhammed b. Bişr kanalından gelen rivayet "Orada bulunursan altından alma!" şeklinde bir ikaz cümlesi barındırmaktadır. Bu ziyade Muhammed b. Bişr'e ait olabileceği gibi, İbn Ebî Şeybe ya da İbn Mâce'ye de ait olabilir.⁶¹

⁵¹ İcî, *Sikât*, I, 319; Ayrıca bkz. İbn Hacer, *Tehzibu't-tehzib*, III, 12.

⁵² Bkz. İbn Adî, Ebû Ahmed el-Cürcânî, *el-Kâmil fî duâ'î'r-ricâl*, thk. Yahya Muhtar Gazâvî, I-VII, Dâru'l-fıkr, Beyrut, 1409/1988, II, 255.

⁵³ Mizzî, *Tehzibu'l-kemâl*, XXXI, 345; Ayrıca bkz. *el-Kâmil*, VII, 193.

⁵⁴ Mizzî, *Tehzibu'l-kemâl*, XXIII, 257; Ayrıca bkz. Bâcî, *et-Ta'dîl ve't-tecrîh*, III, 1048.

⁵⁵ İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 319.

⁵⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VII, 68.

⁵⁷ İbn Hacer, *Tehzibu't-tehzib*, VIII, 257.

⁵⁸ Mizzî, *Tehzibu'l-kemâl*, XXIV, 522.

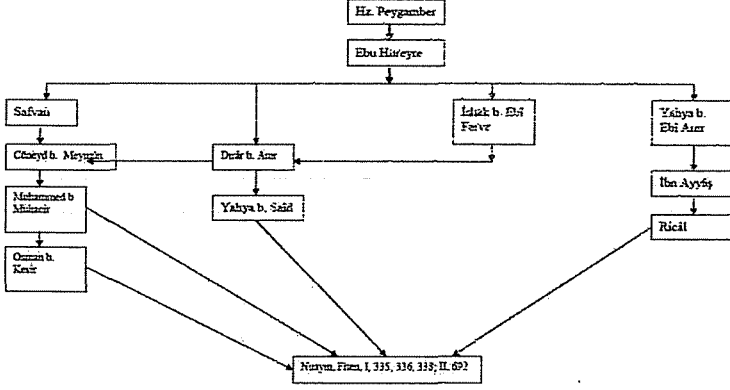
⁵⁹ İbn Hibbân, *Sikât*, VIII, 358.

⁶⁰ Bir muhaddisin yirmi yaşına ulaşmadan hadis talebinde bulunmasını hoş görmeyenler vardır. Râmahurmûzî, el-Hasen b. Abdîrrahman, *el-Muhaddisu'l-fâsî beyne'r-râvî ve'l-vâî*, thk. Muhammed Accâc el-Hatîb, Dâru'l-fıkr, Beyrut, 1404, 352; Ancak daha genç yaşta hadis alanların olduğu bilinmektedir. Mesela İbn Uyeyne'nin anlattığına göre, Zuhri ona, hadis peşinde koşup da ondan daha gencini görmediğini söylemiştir. İbn Uyeyne o zamanlar 15 yaşında olduğunu belirtir. (Râmahurmûzî, a.g.e., 185).

⁶¹ İbn Ebî Şeybe'nin ne *Musannef*'inde ne de *Müsned*'inde bu rivayeti tespit edebildik.

Ebû Hüreyre'den gelen diğer rivayetin geliş yolları da şu şekilde şematize edilebilir.

Şema: 4

Bu şemada gösterilen tariklerin hepsi Nuaym b. Hammâd'ın *el-Fiten*'inde nakledilmektedir. Sadece rivayet metnine değil, herhangi bir rivayette bu tariklere Kütüb-i Sitte müelliflerince yer verilmemiştir.

Ebû Hüreyre'den naklediyor görünen Safvan b. Amr es-Seksekî tabiunun küçüklerindedir ve hicri 155 yılında vefat etmiştir. Hadisçiler nazarında güvenilir bir râvidir. Ancak Ebû Hüreyre'den rivayeti yoktur.⁶² Dolayısıyla bu rivayetin senedinde bir inkita söz konusudur. Cüneyd b. Meymûn'un da Safvan'dan rivayeti bilinmemektedir. Ebû Hüreyre'den rivayette bulunan râvilerden Dırar b. Amr isminde iki râvi tespit edilmektedir. Senedde yer alan râvinin bunlardan hangisi olduğunu tespit etmek zor görünmektedir. Ancak benzer isimdeki her iki şahsın da 'münkeru'l-hadis' olarak nitelendirilmiş olmasından dolayı şahsın tam olarak tespiti zaruri değildir.⁶³ Dırar b. Amr'ın durumu İshak b. Ebî Ferve'yi araştırmaya lüzum bırakmamaktadır. Zira rivayet İshak'tan Dırar kanalıyla gelmektedir. Yahya b. Ebî Amr kanalından gelen rivayette de meçhul bir râvi dikkat çekmektedir.

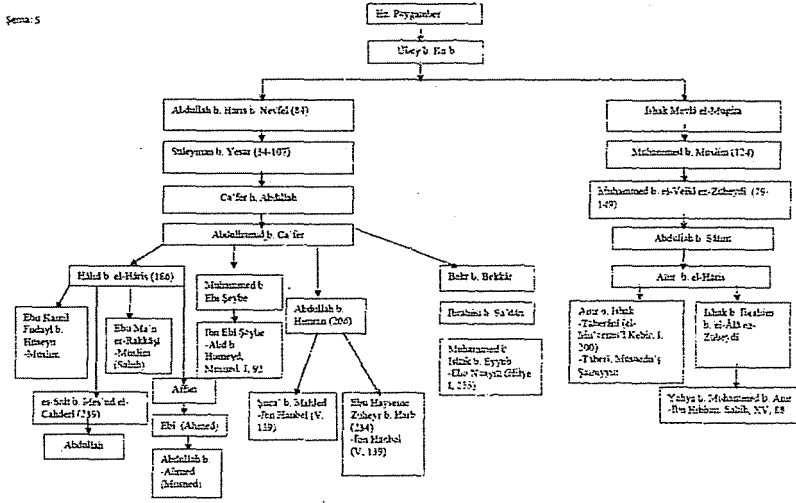
Neticede, Ebû Hüreyre rivayetinin bu son şemada gösterdiğimiz tariklerinin sahih olmadığını belirtmek gerekir. Zaten ileride de görüleceği üzere bu

⁶² Bkz. Mizzi, *Tehzibu'l-kemâl*, XIII, 201-203; İbn Hacer, *Tehzibu't-tehzi'b*, IV, 376.

⁶³ Bkz. Ebû Hâtim, Muhammed b. Hibban, *Kitabu'l-mecrûhîn*, thk. Mahmud İbrahim Zâyed, I-III, Halep, trs. , I, 380; Ukayîf, *Duafâ*, II, 222; Dirârlardan birisinin adı Dırar b. Amr el-Malatî, diğeri ise Dırar b. Amr el-Kâdî'dir. İkincisinin Dirriyye'nin kurucusu olması kuvvetle muhtemeldir. Dirâriyye ile ilgili bilgi için bkz. Bağdâdî, Abdulkâhir Ebû Mansûr, *el-Fark beyne'l-fırak ve beyânu'l-fırakati'n-ndâiyye*, Dâru'l-âfâki'l-cedîde, Beyrut, 1977, I, 16.

tariklerden gelen metinler sonraki dönemlerde ortaya çıkmış olan birtakım siyasî ve sosyal kargaşaları yansıtmaları bakımından diğerlerinden ayrılmaktadır.

Fırat hadisini rivayet eden ikinci sahâbi Übey b. Ka'b'dır. Onun rivayeti Abdullah b. Hâris ve İshak kanalından yayılmıştır:

Bu şemanın birinci bölümünde ilk göze çarpan kişi Abdulhamid b. Ca'fer'dir. Kendisi hadisi tek râvî rivayet zinciriyle almakta ve dört kişiye rivayet etmektedir. Abdulhamid b. Ca'fer, güvenilirlik konusunda ihtilâflı bir râvidir. Mesela, Yahyâ b. Ma'n onu sika sayarken, Süfyan es-Sevrî zayıf olarak nitelendirmiştir. İbn Hanbel onun babasından rivayetlerinde güvenilir olduğunu belirtmiş⁶⁴ İbn Hibân da *Sikât*'ında yer vermiştir.⁶⁵ Abdulhamid'e kadar tekli gelen rivayet zinciri şöyledir:

Übey b. Ka'b – Abdullah b. Hâris b. Nevfel – Süleyman b. Yesâr – Ca'fer b. Abdillâh

Müslim'de yer alan isnâdda Ca'fer b. Abdillâh ismi eksiktir. Dolayısıyla görünürde bir inkırâ sözkonusudur.⁶⁶ Übey b. Ka'b'dan rivayet eden Abdullah b. Hâris b. Nevfel (ö. 84) tabiundandır. Kendisinden İbn Şihab ez-Zuhrî de hadis almıştır. İbn Hibân onun ehl-i Medine'nin fakihlerinden olduğunu söyler. İbn Abdilberr'e göre onun güvenilirliği hadisçilerin ortak kabulüdür. Rivayet zincirindeki diğer isimler Süleyman b. Yesâr (ö.107)⁶⁷ ve Ca'fer b. Abdillâh⁶⁸ da sika addedilen râvilerdendir.

⁶⁴ Mizzi, *Tehzîbu'l-kemâl*, XVI, 419.

⁶⁵ İbn Hibân, *Sikât*, VII, 122.

⁶⁶ Bkz: şema.

⁶⁷ Mizzi, *Tehzîbu'l-kemâl*, XII, 105; İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, IV, 200.

Abdulhamid b. Ca'fer'den rivayette bulunan Abdullah b. Hımırân, şu'be b. el-Haccâc'dan,⁶⁸ Halid b. el-Hâris, (ö. 186) Ubeydullah b. Ömer ve yine şu'be'den⁷⁰ hadis dinledikleri halde bu şeyhlerinden rivayet etmemişlerdir. Hâlbuki bu şeyhlerden yapacakları rivayet daha kısa bir isnada sahiptir. Her iki râvi de sika addedilmekle beraber, Abdullah b. Hımran ile ilgili İbn Hibbân "hata eder" nitelendirmesinde bulunur.⁷¹

Halid b.el-Hâris'ten rivayette bulunan es-Salt b. Mes'ûd (ö. 239)⁷² ile Fudayl b. Hüseyin (ö. 237) ve Abdullah b. Hımran'dan rivayette bulunan Züheyr b. Harb (ö. 234)⁷³ güvenilir olarak tanınmaktadır.

Abdulhamîd'den rivayette bulunan diğer râvi Muhammed b. Ebî şeybe (ö. 182) de sika olarak bilinen bir hadisçidir.⁷⁴ Fırat rivayetini ondan oğlu İbn Ebî şeybe almıştır.

Rivayet zinciri Abdulhamîd b. Ca'fer'den sonra dört kola ayrılmaktadır. Müslim'in *Sahîh*'inde, İbn Hanbel ve Abd b. Humeyd'in *Müsned*'leri ile Ebû Nuaym'ın *Hilye*'sinde bu rivayet nakledilmektedir. Bu tariklerden Abd b. Humeyd'in kaydettiği Abdulhamîd b. Ca'fer – Muhammed b. Ebî şeybe – İbn Ebî şeybe tarihi hariç benzer ziyade bilgiler mevcuttur. Bu kanallardan gelen rivayet şu şekildedir:

"Abdullah b. el-Hâris b. Nevfel şöyle anlatır: Übey b. Ka'b ile beraber Hassan ağaçlığının gölgesinde⁷⁵ duruyorduk. Bana şöyle dedi: 'İnsanların dünyaya dair muhtelif isteklere sahip olmaya devam ettiklerini görüyor musun?' Evet dedim. Rasûlullah'ı şöyle derken işittim dedi ve devam etti: 'Fırat'ın suları çekilip de altından bir dağın çıkması yakındır. İnsanlar bunu duyunca ona koşacaklar. Onun yanında bulunanlar 'İnsanların bundan bir şey almasına müsaade edersek, bunun hepsi götürülür' diyecekler. Ardından onun için harp edecekler ve her yüz kişiden doksan dokuzu öldürülecek.'⁷⁶

İkinci olarak Übey b. Ka'b'dan gelen İbn Hibbân'ın *Sahîh*'i (ö. 354) ile Taberânî'nin (ö. 360) *el-Mu'cemu'l-Kebîri* ve *Müsnedu's-şâmiyyin* adlı eserlerinde yer alan diğer iki tarik şu şekildedir:

⁶⁸ İbn Hibbân, *Sikât*, VI, 135.

⁶⁹ Mizzi, *Tehzibu'l-kemâl*, XIV, 432.

⁷⁰ İbn Hacer, *Tehzibu't-tehzi'b*, III, 172.

⁷¹ İbn Hibbân, *Sikât*, VIII, 333.

⁷² İbn Hibbân, *Sikât*, VIII, 324; İbn Hacer, *Tehzibu't-tehzi'b*, IV, 383.

⁷³ İbn Hibbân, *Sikât*, VIII, 256; Hatîb, *Târîhu Bağdât*, VIII, 482.

⁷⁴ Bkz. Hatîb, *Târîhu Bağdât*, I, 383–384.

⁷⁵ Bu ifade Abdulhamîd – Bekr b. Bekkâr – İbrahim b. Sa'dân – Muhammed b. İşhak kanalından gelen rivayette 'Hassan ağaçlığındaydık. O gün meyve pazarında insanlar vardı' şeklindedir. Bkz. Ebû Nuaym el-İsbehânî, *Hilyetu'l-evliya ve tabakâtu'l-asfiya*, Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, I-X, Beyrut, 1405, I, 255; Abdulhamîd – Halid b. el-Hâris – Ebû Kâmil Fudayl b. Hüseyin kanalından gelen rivayette bu ifade mevcut değildir. Bkz. Müslim, *Fiten ve Eşrâatu's-saa*, 8.

⁷⁶ İbn Hanbel, V, 139.

Übey – İshak Mevlâ el-Muğîre b. Nevfel – Muhammed b. Müslim – Muhammed b. el-Velîd ez-Zübeydî – Abdullah b. Sâlim – Amr b. el-Hâris – Amr b. İshâk- Taberânî⁷⁷

Übey – İshak Mevlâ el-Muğîre b. Nevfel – Muhammed b. Müslim – Muhammed b. el-Velîd ez-Zübeydî – Abdullah b. Sâlim – Amr b. el-Hâris – İshâk b. İbrâhîm – Yahya b. Muhammed b. Amr – İbn Hibbân⁷⁸

Taberânî'nin *Mu'cemu'l-Kebîr*'inde Muhammed b. Müslim, Zührî ismiyle anılmıştır.⁷⁹ Senede yer alan Muhammed b. el-Velîd (149)⁸⁰ ve Abdullah b. Sâlim⁸¹ hadisçiler tarafından güvenilir addedilmiştir. Taberânî'nin senesinde yer alan Amr b. el-Hâris hakkında da hadisçilerin çoğunluğu olumlu yargılarda bulunmuşlardır.⁸²

Fırat hadisinin farklı tariklerinin sened ve râvilerine dair yapılan değerlendirmeler, - şema IV'de gösterilen Ebû Hüreyre'den gelen tarikler hariç tutulduğunda- klasik hadis usul kriterlerine göre bu tariklerden bazılarının zayıf, bazılarının sahih olduğunu göstermektedir. Muhtelif tariklerden gelen metinlerdeki bazı ortak noktaların öne çıkması önemli bir husustur.

2. Fırat Hadisinin Metin Tenkidi

Fırat hadisi ulaşabildiğimiz en eski kaynak olan Süheyl b. Ebî Salih'in sahifesinde şu şekilde geçmektedir:

"Fırat, suları çekilip de altın bir dağ ortaya çıkarmadıkça, kıyamet kopmaz. İnsanlar bu altınlar için savaşırlar. Her yüz kişiden doksan dokuzu ölür. Oysa her biri kendisinin kurtulacağını (kazanacağını) umar." (hadis no: 19)

Bu rivayet diğer pek çok eserde de aynı ya da yakın ifadelerle yer almaktadır. Ancak bu rivayetlerin bazılarında "o güne erişersen o altından alma ya da ona yaklaşma" şeklinde ikazlar mevcuttur.⁸³ "Her yüz kişiden doksan dokuzu

⁷⁷ Bkz. Tâberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, thk. Hamdî b. Abdülmeccid es-Selefi, I-XX, Musui, 1404/1983, I, 200; a.m.f., *Müsnedü's-Şâmiyyin*, thk. Hamdî b. Abdülmeccid es-Selefi, I-IV, Beyrût, 1405/1984, III, 50.

⁷⁸ İbn Hibbân, *Sahih*, XV, 88.

⁷⁹ Bu iki ismin karıştırıldığına dair Juynboll'un değerlendirmesi için bkz. *Hadis Tarihinin Yeniden İnşası* (çevr. Salih Özer), Ankara Okulu Yayınları, 189 vd.

⁸⁰ Mizzi, *Tehzibu'l-kemâl*, XXVI, 589; İbn Hacer, *Tehzibu't-tehzib*, IX, 443.

⁸¹ İbn Hibbân, *Sikât*, VIII, 332; Mizzi, *Tehzibu'l-kemâl*, XIV, 550.

⁸² İbn Hibbân, *Sikât*, VIII, 480; Mizzi, *Tehzibu'l-kemâl*, XXI, 568.

⁸³ Ebû Hüreyre – Hafs b. Âsım – Hubeyb b. Abdîrrahman kanalıyla gelen rivayetler (Bkz. Buhârî, *Fiten*, 23; Müslim, *Fiten*, 8; Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Sünen*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, *Dâru'l-fikr*, trs., Melâhim, 13; Tirmizî, *Sifatu'l-cenne*, 26; İbn Hibbân, *Sahih*, XV, 87; Mervezî, *Fiten*, II, 615) ile Ebû Hüreyre – Ebû Salih – Süheyl b. Ebî Salih yoluyla gelen bazı tariklerde mevcuttur. Örneğin bkz. İbn Hanbel, II, 332; İbn Hibbân, *Sahih*, XV, 85; Birinci kaynaktan altından almama şeklinde değil, savaşa katılmama şeklinde bir uyarı yapılmaktadır. İkinci kaynaktan ise 'altın için savaşma!' uyarısını Ebû Salih oğlu Süheyl'e yapmaktadır.) Ebû Hüreyre – A'rec – Ebû Z-Zinâd kanalından gelen varyantlarında (Bkz. Müslim, *fiten*, 8) 'eğer o güne erişersen ondan bir şey alma!' şeklinde uyarılar mevcuttur. Ebû Hüreyre – Ebû Seleme rivayetlerinin bazılarında da hemen hemen aynı ifade bulunmaktadır. (Bkz. İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni,

ölür"⁸⁴ ifadesi bazı rivayetlerde "dokuzda yedisi"⁸⁵, bazılarında "onda dokuz"⁸⁶ şeklinde geçmektedir. Buna benzer bir ifadenin hiçbir şekilde yer almadığı rivayetler de vardır.⁸⁷

Rivayetin muhtelif tariklerinde birtakım lafız farklılıkları olsa da, genel çerçevesi hemen hemen aynıdır. Bu rivayeti eserlerinde kaydeden müellifler, onu genellikle kıyamet alametleri ile ilişkilendirmişlerdir.⁸⁸ Hadis şarihleri de aynı kabul hareket etmekte ve bu türden haberleri Hz. Peygamber'in mucizevî ihbarları olarak değerlendirmektedirler. Onların bu yorumları, Fırat'ın sularının çekilmesini (kurumasını) ve yatağındaki altınların ortaya çıkmasını hakikî anlamında aldıklarını göstermektedir.⁸⁹ Hatta bazı rivayetlerde yer alan 'ona elini uzatma!', 'ondan alma!', 'ona yaklaşma!' ya da 'onun için savaşarlardan olma!' gibi ifadeleri izah ederken, Fırat'ın yatağından çıkan bu altının dinar şeklinde ya da en azından işlenmiş olduğunu düşünenler bile vardır.⁹⁰ Bu tür yorumlarda, define mantığıyla hareket edilmektedir. Bazı rivayetlerde 'kenz' kelimesinin kullanılmasını, bu altınların açığa çıkmadan önceki yani suyun altındaki halini ihsas ettirmek, 'cebel' kelimesinin de çıkan altınların çokluğunu anlatmak için kullanıldığını belirtmektedirler.⁹¹ Şarihler, çıkan altınlardan alma yasağının sebebini de tartışmışlardır. İbnu't-Tin, altınlara dokunma yasağını, onların Müslümanların hakkı olmasına bağlarken, diğerleri bunu, rivayette herhangi bir işaret bulunmamasını gerekçe göstererek reddetmişlerdir. Bazıları, bu olayın kıyametin kopma anında vuku bulacağından

Sünen, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî, I-II, Dâru'l-fıkr, Beyrut, Fiten, 25) Ebû Hüreyre – Yahya b. Ebî Amr rivayetinde ise "eğer o güne erişirsen altına yaklaşma!" ifadesi bulunmaktadır. (Bkz. Mervezî, *Fiten*, I, 335).

⁸⁴ Genellikle Ebû Hüreyre - Ebû Salih - Süheyl b. Ebî Salih kanalıyla gelen rivayetler (Bkz. Ma'mer, XI, 382 (Abdurrezzak'ın *Musannef*'inin içinde); Müslim, *fiten*, 8; İbn Hanbel, II, 306, 332; Mervezî, *Fiten*, II, 616, 617, 618; İbn Hibbân, *Sahih*, XV, 85, 86) ile Übey b. Ka'b - Abdullah b. Hâris b. Nevfel - Sülayman b. Yesar aracılığıyla gelen rivayetler bu ifadeyi içermektedir. Bkz. Müslim, IV, 2220; İbn Hanbel, V, 139; Abd b. Humeyd, *Müsned*, I, 92; Ebû Nuaym, *Hilye*, I, 255.

⁸⁵ İshak b. Ebî Ferve, Safvan b. Amr ve Yahya b. Ebî Amr yoluyla gelen Ebû Hüreyre rivayetlerinin banndırdığı bir ifadedir. Bkz. Mervezî, *Fiten*, I, 238, 335, 336; II, 692.

⁸⁶ Ebû Hüreyre - Ebû Seleme - Muhammed b. Amr yoluyla gelen rivayetler (Bkz. İbn Mâce, *fiten*, 25; İbn Hanbel, II, 261; II, 415; İbn Hibbân, *Sahih*, XV, 86) ile Übey b. Ka'b - Muğire b. Nevfel - İshak Mevlâ el-Muğire yoluyla gelen rivayetlerde (Bkz. İbn Hibbân, *Sahih*, XV, 88; Taberânî, *Mu'cemu'l-kebir*, I, 200; a.mlf. *Müsnedu's-Şâmiyyin*, III, 50) bu şekilde ifade edilmektedir. Burada Taberânî her iki eserinde de Übey b. Ka'b - İshak Mevlâ el-Muğire şeklinde Muğire b. Nevfel senedini düşmüş bir şekilde nakletmiştir. Seneddeki bu inkıta rivayetin zayıf olduğuna delalet etmektedir.

⁸⁷ Ebû Hüreyre - Hafs b. Âsım - Hübeyp b. Abdırrahman kanalından gelen varyantın ile (Bkz. Buhârî, *Fiten*, 23; Müslim, *Fiten*, 8; Ebû Dâvûd, *Melâhim*, 13; Tirmizî, *Sıfatu'l-cenne*, 26; İbn Hibbân, *Sahih*, XV, 87; Mervezî, *Fiten*, II, 615) Ebû Hüreyre - A'rec - Ebû'z-Zinâd kanalından gelen varyantlarında (Müslim, *Fiten*, 8) yer almamaktadır.

⁸⁸ Mesela bkz. Buhârî, *Fiten*, 23 (Kıyamet alametlerinden ateşin çıkışı babı); İbn Mâce, *Fiten*, 25 (Eşratu's-saa babı).

⁸⁹ Kâmil Miras bu doğrultudaki düşüncesini şöyle ifade eder: "Beş altı bin km'de hilkatten beri akan bu muazzam nehrin bu uzun mecrasında kimbilir ne hazineler saklıdır." (*Tecrid-i Sahih*, D.İ.B. Yayınları, XII, 306).

⁹⁰ İbn Hacer, el-Askalânî, *Fethu'l-bârî şerhu sahihi'l-Buhârî*, Dâru'l-ma'rife, I-XIII; Beyrut, 1379, XIII, 80.

⁹¹ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, XIII, 80.

dolayı altın almanın işe yaramayacağı şeklinde açıklarken; bazıları da fitneye sebebiyet vermesine bağlamışlardır.⁹²

Eski devirlerden beri Fırat bölgesinde ya da yakınında yaşayan kültürlerde bölgelerinde vuku olayların tasvirinde Fırat merkezli bir anlatımın varlığı dikkat çekmektedir. Bölge halkının yaşamında Fırat'ın işgal ettiği yerin önemi düşünüldüğünde bu şaşkıncı değildir. İnsanlar, Fırat'ın bazen kıyılarını basıp yaşadıkları yerleri şiddetli tufanlarla harap etmesinden,⁹³ bazen de sularının kurumasından korkmuşlardır.⁹⁴ Mesela Deccal'ın üç yıllık hükümlerlik süresinin üçüncü yılında olacıklardan bahseden şu rivayet de aynı kaygıyla ilgilidir. "...insanlar boş dağlara kaçacaklar, kuyular, Fırat nehri ve diğer nehirler kuruyacaktır."⁹⁵

Fırat'ın kuruması, kıyamet öncesi ortaya çıkacak olaylarla ilgili anlatımlarda yer alan bir öğedir. Aynı şekilde büyük savaşların meydana gelmesi de bu anlatılarda önemli ortak noktalar olarak öne çıkmaktadır. İncil'de Tanrının insanlara azap için yedi melek görevlendireceği ve bu meleklerden altıncısının tasını büyük Fırat ırmağına boşaltacağı anlatılır. Doğudan gelen kralların yolu açılsın diye Fırat'ın sularının kuruyacağı ve 'Armagedon bölgesinde kıyamet öncesi büyük bir savaşın patlak vereceği bildirilmektedir.⁹⁶

Tevrat'a göre Fırat, Aden bahçesinden çıkan nehrin dört kolundan biridir. Bir diğeri de Pişon'dur. Bu nehir altın kaynakları olan Havila sınırları boyunca akar.⁹⁷

Fırat rivayetinin eski kültürlerde mevcut olan apokaliptik edebiyatın bir uzantısı veya uyarlaması olduğu düşünülebilir.⁹⁸ Buna göre Hz. Peygamber'in vefatından sonra yaşanan siyasi, sosyal ve ahlâkî sıkıntılar karşısında oluşan belli kaygılar hadisleştirilmiştir. Çalışmamızda ele aldığımız Fırat hadisi gibi gelecekte haber veren ve genellikle de kıyametin kopmasıyla ilişkilendirilen rivayetlerin pek çoğunda ortak kalıpların kullanılması dikkat çekmektedir. Bu ortak kalıplardan biri, yapılan savaşta her yüz kişiden ya da oradaki bütün insanlardan geriye bir kişinin kurtulmasıdır. Yere batırılan ordudan bahseden rivayetteki "*ancak bir kişi kurtulur*"⁹⁹ ifadesiyle, ele aldığımız Fırat hadisinde geçen "*her yüz kişiden doksan dokuzu*

⁹² Bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, XIII, 81.

⁹³ Babil halkının, söz konusu tehlikeyi önlemek amacıyla yönelik olarak Enuma Eliş destanını okumalarına dair bkz: Donna Rosenberg, *Dünya Mitolojisi*, (Çev: 8 kişilik heyet) II. Baskı, İmge kitabevi, 2000, 242.

⁹⁴ Kur'an-ı Kerim'de insanların, sularının kurumasıyla ilgili duydukları kaygı dolaylı olarak şöyle vurgulanır: "De ki: *Suyunuz yere batarsa, söyleyin, size kim temiz bir su kaynağı getirebilir?*" 67/Mülk, 30.

⁹⁵ Mervezî, *Fiten*, 321.

⁹⁶ Vahiy, 16/1-16.

⁹⁷ Tekvin, 2/11-12.

⁹⁸ Mehmet Paçacı, Sâmi kültür geleneği içinde uzunca bir süreye yayılmış bir literatür olan apokaliptik edebiyat ile Hadisteki fiten edebiyatı arasındaki ilişkiyi irdeleyen çalışmada bu iki edebiyattaki konu birliğine ve bu konuların anlatımında kullanılan ortak kalıplara dikkat çekmektedir. Bkz: Paçacı, "Hadis'te Apokaliptisizm veya Fiten Edebiyatı", *İslâmîyât*, c. I, sayı: 1, 1998, s. 43.

⁹⁹ İbn Hanbel, VI, 285-286; Müslim, fiten, 2; İbn Mâce, Fiten, 30.

öldürölür, geriye bir kişi kalır" ifadesi arasındaki benzerlik bunun güzel bir örneğidir. Yine farklı bir fiten hadisinde yer alan "*kişi mü'min olarak sabahlar, kâfir olarak akşamlar*"¹⁰⁰ ifadesi Fırat rivayetinde de aynı şekilde geçmektedir.¹⁰¹

Eski kültürlerdeki apokaliptik literatür ile hadis edebiyatındaki fiten bölümleri arasında muhteva ve üslup bakımından göz ardı edilemez bir benzerliğin olduğu görülmektedir. Öte taraftan -burada sadece Fırat hadisini dikkate alarak konuşursak- bu rivayetin, içinde güvenilir râviler aracılığıyla gelenlerin de olduğu pek çok tarihinin mevcudiyeti söz konusudur. Ayrıca temel hadis eserlerinin hemen hepsinde bu rivayet kaydedilmiştir. Şu durumda Hz. Peygamber'in insanların zihin dünyasında ve kültüründe mevcut olan Fırat odaklı kalıpları kullanarak uyarılarda bulunduğu düşünülebilir mi? Hadis külliyatında Hz. Peygamber'in insanların dağarcığında hazır bulunan kalıpları kullandığına ilişkin pek çok örneği bulmak mümkündür. Örneğin "*Zalim de olsa mazlum da olsa kardeşine yardım et*"¹⁰² hadisinde Arapların kültüründe ve dilinde mevcut olan bir kalıp kullanılmaktadır.¹⁰³ "*Ahdini bozan bir kişi için kıyamet gününde bir bayrak dikilir*"¹⁰⁴ rivayetinde de benzer bir durum söz konusudur. Şarihler ahirete ilişkin bu anlatımı, Arapların bir âdetini dikkate alarak yorumlamaktadırlar. Onlar ahde vefa için beyaz bir bayrak, vefasızlık için de kınansın diye siyah bir bayrak dikiyorlardı."¹⁰⁵ İndiği kültürde var olan ortak kalıp, anlayış ve kabulleri aracı kılarak mesajını ulaştırma gayesi Kur'an'da da görülmektedir.¹⁰⁶

Burada üzerinde durulması gereken bir başka nokta, Hz. Peygamber'e ait kabul edilen bir rivayetin sonraki dönemlerde maruz kaldığı râvi tasarruflarıdır. Şu bir gerçektir ki, râvilerin pek çoğu rivayeti naklederken aynı zamanda onu yorumlamaktadır. Çünkü her biri rivayeti içinde bulunduğu bağlamla ilişkilendirerek nakletmektedir. Örneğin Übey b. Ka'b Fırat hadisini, insanların pazarda koşuşturmalarnı gördüğünde nakletmiş,¹⁰⁷ ona dünyaya dair istek ve arzularla ilgili bir uyan anlamı yüklemiştir. Sonradan musannifler kıyametle ilgili bölümlere yerleştirerek, Fırat olayını kıyamet alameti olarak takdim etmişlerdir.

Rivayet ameliyesinin bizzat özünden kaynaklanan bu kaçınılmaz durumun dışında birtakım tasarruflardan da bahsedilebilir. Burada kastedilen tasarruflar

¹⁰⁰ Tirmizi, Fiten, 30.

¹⁰¹ Mervezi, Fiten, I, 239.

¹⁰² Sahabe, "mazluma yardımı anlıyoruz ama zalime niye yardım edilsin" diye sormuş, Hz. Peygamber de, "zalime de onun zulmetmesini engelleyerek" yardım edileceği şeklinde açıklamıştır. Buhârî, me-zâlim, 5; Tirmizi, fiten, 68; İbn Hanbel, III, 99.

¹⁰³ İbn Battal, Ebû'l-Hüseyn Ali b. Half b. Abdilmelik, *Şerhu'l-Buhârî*, Mektebetu'r-ruşd, Riyad, 1423/2003, VI, 572; Krş. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, V, 98; Aynı, Bedruddin Ebû Muhammed, *Umdetu'l-kârî şerhu sahihi'l-Buhârî*, I-XXV, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut 1421/2001, XII, 289.

¹⁰⁴ Buhârî, Cizye, 22.

¹⁰⁵ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VI, 284.

¹⁰⁶ Bkz. Sâffât, 37/149.

¹⁰⁷ Müslim, Fiten ve eşratu's-saa, 8; İbn Hanbel, V, 139; *Hiiye*, I, 255.

çoğunlukla genel çerçevesi sahil olan bir rivayete eklemelerde bulunmak şeklinde belirmektedir.

Nuaym b. Hammâd'ın *el-Fiten*'inde naklettiği Fırat rivayetinde, hicri I. yüzyılda ortaya çıkan siyasî ve sosyal çatışmaları yansıtan bir anlatım görüyoruz:

"Dördüncü fitne, karanlık bir zulümdür ki, deniz dalgası gibi gelir, Arap ve acem evlerinden içi zillet ve korkuyla dolmadık bir ev kalmaz. O, Şam'da dolaşır, Irak'ta akşamlar, Cezire'de yatar. Orada bu fitne şiddetlenir. Öyle ki, ma'ruf kötülenir. Kötülük iyi görülür. Kimsenin "bırak, vazgeç demeye gücü yetmez." Mü'min olarak sabahlayan, kâfir olarak akşamlayacak. Ancak denizde boğulan biri gibi dua eden kurtulacak. Fitne on iki sene sürecek, ortaya çıktıkça çıkacak. Fırat, sulan çekilip altın bir dağ ortaya çıkaracak. İnsanlar onun için savaşa tutuşacak, öyle ki dokuz kişiden yedisi ölecek."¹⁰⁸

Nuaym'ın naklettiği diğer bir rivayete göre bu fitne on sekiz yıl sürmektedir.¹⁰⁹ Bu rivayetlerden anlaşıldığı kadıyla Fırat'ın sulanının çekilmesi dördüncü fitnenin zuhuruyla birlikte ya da devamında gerçekleşecektir. Başka bir ifadeyle bu fitnenin ilk üç fitne olayından sonra olacağı anlaşılmaktadır. Muhtemelen bu üç fitne Hz. Osman'ın şehit edilmesi¹¹⁰ ya da Yezid b. Muaviye zamanında vuku bulan Kerbelâ olayı, Harre vakası (63/683) ve Mekke muhasarası (64/683) ya da Haricî isyanlarıdır.¹¹¹

Hicri 61 yılında vuku bulan Kerbelâ olayı, Yezid'e biat etmeyen Hz. Hüseyin'in, halife olarak biat alması için Kufelilerin yaptığı davet üzerine ailesi ve yakın akrabalarıyla birlikte Kufe'ye doğru giderken, Yezid'in Kûfe valisi Ubeydullah b. Ziyad'ın göndermiş olduğu askerî birlik tarafından yolunun kesilerek geri dönme isteğine rağmen şehit edilmesidir. Burada Hz. Hüseyin'in başı kesilmiş¹¹² yanındaki hemen hemen bütün adamları da öldürülmüştür.¹¹³ Kerbelâ'daki çatışma öncesinde, muhalifleri Hz. Hüseyin ve yanındakilerin Fırat'a ulaşmalarını engellemek suretiyle susuz bırakmışlardır. Onlar, bu durumu, Hz. Hüseyin'i zor durumda bırakarak Yezid'e biata zorlamak için bir stratejiye dönüştürmüşlerdir. Ancak Hz. Hüseyin biat etmeyi reddedince çatışma başlamış ve sözü edilen facia ortaya çıkmıştır.¹¹⁴ Harre vakası da, Yezid döneminde, Medine halkının ve dolayısıyla birçok sahabî çocuklarının, Suriyeli askerlerin saldırısına ve her türlü talanına maruz kaldığı olaydır.¹¹⁵ Üçüncü olay ise, Mekke'nin muhasara edilmesidir. Hicri

¹⁰⁸ Mervezî, *Fiten*, I, 238-239.

¹⁰⁹ Mervezî, *Fiten*, I, 336.

¹¹⁰ Buhârî, *Meğâzî*, 9.

¹¹¹ Farklı görüşler için bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VII, 325.

¹¹² et-Taberî, Ebû Ca'fer Muahmmmed b. Ceñir, *Târîhu'l-umem ve'l-mulûk*, I-V, Dâru'l-kütüb'il-ilmiiye, Beyrut, 1407, III, 334; İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, Mektebetu'l-mearif, I-XIV, Beyrut, trs., VIII, 188.

¹¹³ Bkz. Taberî, *Târîh*, III, 342 vd.

¹¹⁴ Taberî, *Târîh*, III, 332-333.

¹¹⁵ Bkz. Taberî, *Târîh*, III, 351-352.

64 yılında Suriye askerleri Yezid'in emriyle, kendisine halife olarak biat toplayan Abdullah b. Zubeyr'i yok etmek için Mekke'yi muhasara altına almışlardır. İki ay süren ve daha sonra Yezid'in ölüm haberi üzerine kaldırılan bu muhasarada Kdbehin örtüsü mancınıklardan atılan taşlar nedeniyle yırtılmış, atılan ateşli bir mızrak ise hem ortunun hem de Kâbe'nin ahşap tarafının tamamen yanmasına ve civannda savaşmanın, kan dokmenin haram olduğu Kâbe'nin tahrip olmasına sebep olmuştur.¹¹⁶

Yezid döneminde yaşanan ve bugün dahi müslümanları hüzne boğan bu üç olay tarihte üç büyük fitne olarak anılmaktadır. Öyleyse rivayette dorduncu fitne olarak isimlendirilen olay 64 yılından sonra vuku bulmuş olmalıdır. Rivayete göre bu fitnenin diğer bir özelliği de Şam-İrak-Cezîre üçgeninde yani Fırat civannda ortaya çıkması ve bu bolge halklarını korkutarak sindirmesidir. Emevîler dönemi siyasî ve askerî olaylarda, hep bu üç bolge isminin on planda olduğunu görüldür. İlginç olan, bu dönemde üç bolgenin ön planda oluşu değil, rivayette de bu şekilde yer alışıdır. Çünkü Şam Emevî iktidarının başkentî, Irak ve Cezîre de iktidar ve nüfûzun ikamesi için sahip olunması gereken egemenlik bölgeleridir. Bu bölgeler, Fırat ırmağının civannda ya da komşusudur. O dönemde Şam denilen bolgenin sınırı Fırat nehrine kadar uzanmaktadır.¹¹⁷ Bu babından Fırat ismi de bu kaos ortamının tasvirinde sıkça anılmaktadır. Meşhur Kerbela olayında da bunu görmek mümkündür.

Yezid b. Muaviye'den (ö. 64) sonra da bu bolgede egemenlik savaşları sürüp gitmiştir. Emevîlerin beşinci halifesi olan Abdümelik b. Mervân (ö. 65) babası Mervân'dan sadece Suriye ve Mısır'ın yönetimini devralmıştı. Hicaz ve Irak'ın bir kısmında Abdullah b. Zubeyr, yine Irak'ta Muhtar es-Sekâfi ve adamları ile değişik küçük yorelerde Hariciler hukum sürmekte idiler. Abdümelik ilk is olarak ölmeden önce babasının, Abdullah b. Zubeyr'in hâkimiyeti altındaki Cezîre'ye ve Abdullah b. Zubeyr'i destekleyen Zufer b. Hâris'in üzerine bir orduyla birlikte gönderdiği Ubeydullah b. Ziyad'dan görevine devam etmesini istedi. Çünkü Cezîre ele geçirildikten sonra Irak Abdullah b. Zubeyr'den alınabilirdi. Ubeydullah'ın ordu güzergâhı üzerinde Hz. Huseyin taraftarları vardı. Suleyman b. Surad liderliğindeki bu Iraklı askerler, Kerbelâ faciasındaki tutumlarından dolayı kendilerini suçlu hissetmekteydiler. Bu yüzden yonetime baş kaldırmışlardı. Ubeydullah onlarla savaştı ve hepsini kılıçtan geçirdi.

SÜİFD / 27

132

Ubeydullah, daha sonra Abdullah b. Zübeyr'i destekleyen Züfer ve Kaysîler'in üzerine yürüdü. Bu arada Muhtar Irak'ta hâkimiyetini iyice kurmuştu. Ubeydullah Kaysîler'in direnişini kırdıktan sonra Irak üzerine yürüyünce karşısına Muhtar'ın Yezid b. Enes komutasındaki ordusu çıktı, ancak Yezid bu savaşta yenildi. Yezid'in yenilmesinden sonra Muhtar, İbrahim b. Mâlik el- Eşter'i daha kuwetli bir orduyla Ubeydullah'a sevk etti. H. 67 yılının Muharrrem ayında Zap

¹¹⁶ Bkz. Taberî, *Târîh*, III, 361 vd.

¹¹⁷ Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-buldân*, Dâru'l-fikr, I-V, Beyrut, trs. . III, 312

suyuna karışan Hazir nehri kenarında karşılaşan iki ordunun savaşı neticesinde, Ubeydullah'ın ordusu daha kalabalık olmasına rağmen çok ağır bir yenilgi aldı. Emevîlere karşı kazandığı kesin zaferden sonra Irak'ta daha da kuvvetlenen Muhtar, Abdullah b. Zübeyr'e başvurarak kendisine Irak ve doğu eyaletlerinin valiliğini vermesini istedi. Basra ve çevresi hariç, zaten istediği yerler fiilen Muhtar'ın hâkimiyetindeydi. Ancak muhtemelen o, bu başvuruyla kendi üzerine gelecek yeni Emevî ordularına karşı Abdullah b. Zübeyr'in desteğini almak istiyordu. Abdullah b. Zübeyr, Muhtar'ın bu isteğini reddetmekle kalmadı. 67 yılında kardeşi Mus'ab'ı Basra valiliğine tayin ederek Muhtar ile mücadeleye memur etti. Mus'ab, Basra'ya geldiğinde Muhtar'ın zulmünden kaçan kimseler tarafından bir kurtarıcı gibi karşılandı. Bundan sonra Mus'ab, Muhtarın üzerine yürüdü ve onu ortadan kaldırdı.¹¹⁸

Anlattığımız bu mücadeleler, Emevîler ile Abdullah b. Zübeyr arasında ve yine dönem dönem bu egemenlik savaşlarına katılan isyancı valiler Şii ve Şii olmayan çeşitli gruplar arasında sürüp gitmiştir.

Emevîler döneminin en önde gelen valilerinden birisinin Haccac b. Yusuf es-Sakafî olduğu muhakkaktır. O, Abdülmelik zamanında Mekke'yi hac mevsiminde kuşatıp hacıların ve Kâbe'nin üzerine mancınkla taş yağdıran, halkı aç bırakan ve neticede Abdullah b. Zübeyr'i ortadan kaldırmayı başaran kişidir. Abdülmelik Haccac'ın bu önemli başarısından sonra onu, Abdullah b. Zübeyr ile mücadelesini fırsat bilerek güçlenen ve İran'ın güneyini ele geçiren Haricîleri bertaraf etmekle görevlendirmiş, Hicaz valisi iken onu 75 yılında Irak'a vali tayin etmiştir. Haccac'ın Irak vilayetinde haricilerle olan mücadelesi çok kanlı geçmiş haricilerin büyük bir kısmı kılıçtan geçirilmiştir.¹¹⁹

Emevîler döneminden anlattığımız bu kesitlerde ya da bundan sonraki karışıklıklarda, ele aldığımız rivayette anlatılanlarla bire bir örtüşen olaylar tespit etmek mümkün görünmemektedir. Bununla birlikte rivayette anlatılanlar bu olayların genel bir yansıması olabilir. İsyanların, egemenlik savaşlarının yoğun olarak bu üç bölgede yani Şam, Irak ve Cezîre'de gerçekleşmesi, buralara tayin edilen valilerin – Ziyâd ve Haccac örneğinde olduğu gibi – asayiş ve otoriteyi sağlamak için halka yönelik sert tedbirler alması "evlerin korku ve zilletle dolması" şeklinde ifadesini bulmuş olabilir. Bu rivayetin, Emevî karşıtı bir söyleme sahip oluşu da, onun kimler tarafından ve hangi dönemde tedavüle çıkarıldığı hususunda birtakım işaretleri de ele vermektedir. Yani dördüncü fitne ifadesi, Yezid'in sebebiyet verdiği ilk üç olaya "fitne" nitelemesinde bulunan kesimler tarafından kullanılmış olmalıdır. Rivayette geçen "...iyilik (ma'ruf) kötülenir, kötülük iyi addedilir" ifadesinin, Abdullah b. Zübeyr'in öldürülmeden az önce annesine söylediği "Beni isyana sevk eden şey, Allah için gazaptan ve haramların helal kılınmasından başka bir şey değildir"¹²⁰ sözüyle uyum arz etmesi dikkat çekicidir. Kısacası,

¹¹⁸ İbn Kesîr, *el-Biddâye ve'n-nihâye*, VIII, 287–288.

¹¹⁹ İbn Kesîr, *el-Biddâye ve'n-nihâye*, IX, 17 vd.

¹²⁰ İbn Kesîr, *el-Biddâye ve'n-nihâye*, VIII, 330.

onun bu sözü, bütün taraftarlarına hâkim olan bir düşüncenin tercümanı olmalıdır.

Sözü edilen rivayetin râvilerinin – birkaç istisnası dışında- tamamının Şam, Basra ve Kufeli oluşu bir yana, Übey b. Ka'b'dan rivayette bulunan râvi Abdullah b. Hâris b. Nevfel (ö. 84) Abdullah b. Zübeyr'in Basra valisidir.¹²¹ İbn Sa'd, Abdullah'ın 84 senesinde Amman'da öldüğünü haber verir. Onun ölümü Eş'as fitnesinin sona erdiği bir döneme denk gelmektedir. İbn Sa'd'in işaret ettiği önemli bir detay da Abdullah b. Hâris'in Amman'a Haccac'tan korktuğu için kaçmış olmasıdır.¹²² Rivayetin pek çok varyantında mevcut olan "*altına yaklaşmayın, onun için savaşmayın*" şeklinde tarafsız bir kesimi işaret eden ifadeler Abdullah b. Hâris b. Nevfel kanalından gelen tariklerde bulunmamaktadır. Ancak öne çıkan bu noktalar, Abdullah b. Zübeyr taraftarlarını, söz konusu rivayeti tedavüle koyucular olarak itham etmek için yeterli değildir. Bu rivayetlerde haber verilen konular, Fırat'ın sularının çekilmesi, altından bir hazinenin çıkması ve bu hazineyi ele geçirmek isteyenler arasında bir savaşın patlak vermesidir.

Fırat'ın sularının çekilmesi, altın bir dağın (bazı rivayetlerde hazinenin (kenz)) ortaya çıkması ve insanların ona sahip olmak için savaşması neyi anlatmaktadır? Bu ifadeleri lâfzî olarak okuduğumuzda, bunun tarihî bir gerçekliği olmadığını söyleyebiliriz. Gerçi Fıratın sularının çekilmesi zaman zaman yaşanmış bir olaydır. Mesela Ebû Yusufun (ö. 182) *Kitabu'l-Harac*'ında, Fırat ve Dicle'nin sularının çekilmesiyle ortaya çıkan adaların kimler tarafından ekileceği konusunda verdiği fetvaları bulabilmekteyiz.¹²³ Ancak rivayette anlatılan fitne, sınırlı sayıdaki aileyi ilgilendiren bir bahçe anlaşmazlığından öte, büyük bölgeleri etkisi altına alan bir karışıklıktır.

Fırat'ın yatağından çıkan altınlar ya da hazine, kanaatimizce iktidarı simgelemektedir. Orada altın için savaşanlar da iktidarı ele geçirme kavgası veren gruplardır. Şu rivayetler de aynı siyasî ve psiko-sosyal atmosferi yansıtmaktadır:

*"Hazinenin yanında üç grup savaşır. Her biri de bir halife oğludur. Hazine onlardan hiçbirine yaklaşmaz (hiç biri ona sahip olamaz). Sonra doğu tarafından siyah bayraklılar çıkar. Sizi öldürürler, kimse onları öldüremez."*¹²⁴

*"Şam'ın sınırında Fırat bölgesinde büyük bir topluluk mal için savaşır. Bu savaşta her dokuz kişiden yedisi öldürülür. Bu olay Ramazan ayında duyulan şiddetli bir gürültüden ve sancağın üçe ayrılmasından sonra olacaktır. Bu üç grubun her biri iktidarı kendisine ait olmasını ister. Onlar arasında bir kişi vardır ki, onun adı Abdullah'tır."*¹²⁵

¹²¹ Mizzi, *Tehzîbu'l-kemâl*, XIV, 397.

¹²² İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzi'b*, V, 157.

¹²³ Ebû Yûsuf, *Kitabu'l-harac*, Mısır 1352, 162.

¹²⁴ İbn Mâce, *Fiten*, 34

¹²⁵ Mervezî, *Fiten*, I, 336

"Ramazan ayında iki sarsıntı olduğunda aynı ev halkından üç kişi buna görevlendirilir. Birisi bu görevi zorbalıkla, diğeri ibadet hali ve vakar içinde talip olur. Üçüncüsü ise savaşarak elde etmek ister. Onun adı Abdullah'tır. Fırat'ın civarında büyük bir topluluk mal için savaşır ve her dokuz kişiden yedisi ölür."¹²⁶

Fırat rivayetinin Fırat'ın suları çekilip altınların açığa çıkması ve bu altınlar uğruna savaşların olması şeklindeki anlatımının bire bir tarihi gerçekliğini aramak yerine genel uyarılar şeklinde değerlendirilmesi uygun görünmektedir. Bu rivayetler aynı zamanda, önceki kütürlerde de bilinen kimi kalıpların Hz. Peygamber tarafından da kullanıldığını göstermektedir. Rivayetlerde yer alan ve belli kesimleri övme, muhaliflerini sindirme gibi amaçlar taşıyan daha spesifik işaretlerin sonraki dönemlerde yapılmış tasarruflar olduğu kolayca anlaşılmaktadır. Fiten rivayetlerini topluca değerlendirmek yerine, her bir rivayetin kendi serüveni içerisinde ele alınması gerekmektedir. Zira rivayetlere sonradan yapılan eklemelerle ilgili ipuçlarını tarihi süreç içerisinde bulma imkânı olabilir. Böylece rivayete sonradan yapılan eklemeler ile rivayetin özünü ayırmak mümkün olacak ve belli ölçüde yanlış yargılar önüne geçilecektir.

Kaynaklar

A'zâmî, Muhammed, Mustafa, *İlk Devir Hadis Edebiyatı*, Çeviren: Hulûsi Yavuz, İz Yayıncılık, İstanbul, 1993.

Abdullah b. Muhammed b. Ca'fer b. Hayyân, Ebû Muhammed ei-Ensârî, *Tabakâtü'l-muhaddisîn bi İsbahân ve'l-vâridîne aleyha*, Tahkik: Abdulgafûr Abdulhak Hüseyin el-Belûşî, I-IV, Beyrut, 1412/1992.

Aynî, Bedruddîn Ebû Muhammed, *Umdetu'l-kâif şerhu sahîhi'l-Buhârî*, I-XXV, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 1421/2001.

Babanzâde, Ahmed Naim, Miras, Kâmil, *Sahîhi-i Buhârî Muhtasan Tecrid-i Sarîh Tercemesi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1987.

Bâcî, Ebû'l-Velîd, *et-Ta'dîl ve't-tecrîh limen harecce lehu el-Buhârî fî câmiu's-sahîh*, Tahkik: Ebû Lubâbe Hüseyin, Dâru'l-livâ lî'n-neşr ve't-tevzî', I-III, Riyad, 1406/1986.

Bağdâdî, Abdulkâhir Ebû Mansûr, *el-Fark beyne'l-fırak ve beyânu'l-fırakü'n-nâciyye*, Dâru'l-âfâki'l-cedîde, Beyrut, 1977.

Buhârî, Ebû Abdillah Muhammed b. İsmail, *et-Târîhu'l-kebîr*, Tahkik: es-Seyyid Hâşim en-Nevî, I-II, Dâru'l-fıkr, Tarihsiz.

Donna Rosenberg, *Dünya Mitolojisi*, (Çev: 8 kişilik bir heyet) II, Baskı, İmge kitabevi, 2000

Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Sünen*, Tahkik: Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, Dâru'l-fıkr, Tarihsiz.

¹²⁶ Mervezî, *Fiten*, I, 291

Ebû Hâtim, Muhammed b. Hibban, *Kitabu'l-mecrûhin*, Tahkik: Mahmud İbrahim Zâyed, I-III, Haleb, Tarihsiz.

Ebû Nuaym el-İsbehânî, *Hilyetu'l-evliya ve tabakâtu'l-asfiya*, Dâru'l-kitâbî'l-Arabî, I-X, Beyrut, 1405

Ebû Yûsuf, *Kitabu'l-harac*, Mısır, 1352.

Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdât*, I-XIV, Dâru'l-kutubî'l-ilmîyye, Bağdat, Tarihsiz

İbn Adî, Ebû Ahmed el-Cürcânî, *el-Kâmil fi duafâi'r-ricâl*, Tahkik: Yahya Muhtar Ğazâvî, I-VII, Dâru'l-fikr, Beyrut, 1409/1988.

İbn Battâl, Ebû'l-Hüseyn Ali b. Half b. Abdilmelik, *Şerhu'l-Buhârî*, Mektebetu'r-ruşd, Riyad, 1423/2003.

İbn Ebî Hâtim, Abdurrahman, *el-Cerh ve't-ta'âli*, Dâru İhyâi't-turâsî'l-arabî, I-IX, Beyrut, 1271/1952.

İbn Hacer, el-Askalânî, *Fethu'l-bârî şerhu sahîhi'l-Buhârî*, Dâru'l-ma'rife, I-XIII, Beyrut, 1379.

....., *Lisânu'l-mîzân*, Tahkik: Dâiratu'l-muarif en-nizamiyye-el-Hind, Müessesetu'l-A'lemî, li'l-matbûât, Beyrut, 1406/1986.

....., *Tehzîbu't-tehzîb*, I-XIV, Dâru'l-fikr, Beyrut, 1404/1984.

İbn Hayyât, Ebû Ömer, *Tabakât*, Tahkik: Ekrem Ziya el-Umrî, Riyad, 1402/1982.

İbn Hibbân, *es-Sikât*, Tahkik: es-Seyyid Şerefuddin Ahmed, I-IX, Dâru'l-fikr, 1395/1975.

İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, Mektebetu'l-mearif, I-XIV, Beyrut, Tarihsiz, VIII, 188.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *Sünen*, Tahkik: Muhammed Fuâd Abdalbâkî, I-II, Dâru'l-fikr, Beyrut, Tarihsiz.

İbn Sa'd, Ebû Abdillâh ez-Zuhrî, *et-Tabakâtu'l-kubrâ*, I-VIII, Dâru sâdir, Beyrut, Tarihsiz.

İcîf, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Salîh *Ma'rîfetu's-sikât*, Tahkik: Abdulalim Abdulazîm el-Bestevî, Mektebetu'd-dâr, I-II, Medine, 1405/1985.

Juynboll, Gautier Herald A., *Hadis Tarihinin Yeniden İnşası*, Çeviren: Salîh Özer, Ankara Okulu Yayınları, 2002.

Kelâbâzî, Ebû'n-Nasr el-Buhârî, *Ricalu sahîhi'l-Buhârî*, Tahkik: Abdullâh el-Leysî, Dâru'l-ma'rife, Beyrût, 1407.

Keskin, Yusuf Ziya, "Fırat Hadisi Üzerine Bir İnceleme", *Hadis Tetkikleri Dergisi*, c. IV, sayı: I, 2006, 39-59.

Mehmet, Paçacı, "Hadis'te Apokaliptizm veya Fiten Edebiyatı" *İslâmîyât*, c. I, sayı: I, 1998.

Mervezî, Nuaym b. Hammâd, *Fiten*, Tahkik: Semîr Emîn ez-Züheyri, I-II, Mektebetu't-tevhîd, Kahire, 1412.

Mizzî, Ebû'l-Hâc Yusuf b. Zekî, *Tehzîbu'l-kemâl fi esmâi'r-ricâl*, Tahkik: Beşşâr Awwâd Ma'rûf, Beyrût, 1400/1980.

Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. Haccac, *el-Câmiu's-sahih*, Tahkik: Muhammed Fuâd Abdulbâkî, I-V, Dâru ihyâ'it-turâsi'l-Arabî, Beyrut, Tarihsiz.

Ramâhumûzî, el-Hasen b. Abdirrahman, *el-Muhaddisu'l-fâsil beyne'r-râvi ve'l-vâfi*, Tahkik: Muhammed Accâc el-Hatîb, Dâru'l-fıkr, Beyrut, 1404.

Tâberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed, *Mu'cemu'l-kebîr*, Tahkik: Hamdî b. Abdilmecîd es-Selefi, I-XX, Musul, 1404/1983.

..... *Müsnedu's-Şâmiyyîn*, Tahkik: Hamdî b. Abdilmecîd es-Selefi, I-IV, Beyrût, 1405/1984.

Taberî, Ebû Ca'fer Muahmmmed b. Cerîr, *Târîhu'l-umem ve'l-mulûk*, I-V, Dâru'l-kütübî'l-ilmıyye, Beyrut, 1407.

Tirmizî, Ebû İsâ, *Sünen*, Tahkik: Ahmed Muhammed Şâkir ve âhirûn, Dâru ihyâ'it-turâsi'l-Arabî, Beyrut, Tarihsiz.

Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr, *Duafe'u'l-kebîr*, Tahkik: Abdulmu'tî Emîn Kal'acî, Dâru'l-mektebeti'l-ilmıyye, I-IV, Beyrût, 1404/1984.

Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-buldân*, Dâru'l-fıkr, I-V, Beyrut, Tarihsiz.

Fırat Rivayeti Üzerine Bir İnceleme (Hadis-Tarih İlişkisi Bağlamında)

Dr. Zişan Túrcan

Özet

Gelecekten haber veren fiten türü rivayetler temel hadis kaynaklarında ve bu eserler üzerine yazılan şerhlerde genellikle kıyamet alametleri ile ilişkilendirilmiş ve Hz. Peygamber'in birer mucizesi şeklinde değerlendirilmiştir. Oysa gelecekle ilgili olarak bir kısmı spesifik işaretleri de barındıran bu rivayetlerin hem Hz. Peygamber'in gayb bilgisi, hem de hadis usulünde tespit edilen kriterler çerçevesinde yeniden ele alınması gerekmektedir. Diğer taraftan bu rivayetlerde kullanılan kalıpları diğer kültürlerde özellikle Yahudi kültüründe de mevcut olması onların kaynağı ve nakledilme sürecinde maruz kaldıkları râvi tasarrufları üzerinde yeniden düşünmeyi zorunlu kılmaktadır.

Fiten edebiyatının birbirinden farklı türden rivayetleri barındırması, genel çerçevesine ilişkin bir bilgi eşliğinde, rivayetlerin ya da rivayet gruplarının teker teker ele alınmasını gerektirmektedir. Fiten rivayetleri olarak tanımlanan bu rivayetlerin hangilerinin gelecekten haber verdiğini, hangilerinin genel bir mesaj barındırđını tespit etmek önemlidir. Bu makale Fiten edebiyatında meşhur bir örnek sayılabilecek 'Fırat hadisi'ni konu etmektedir.

Anahtar kelimeler: Fiten, Fırat hadisi, kıyamet alametleri, hadislerin dili

Abstract

A Case Study on Euphrates Hadith (In the Context of the Relationship between Hadith and History)

"Fitan" (dissension) narrations informing about the future are generally associated with omens portending the doomsday and considered as miracles of the Prophet Muhammad in basic Hadith sources and their commentaries. However, since these narrations include some specific omens related to the future, they have to be reassessed according to Hadith Methodology's criteria and on the basis of limitations of the Prophet Muhammad's knowledge about "gayb". On the other hand, the fact that some patterns and expressions of these narrations are exist in other cultures, especially in the Jewish Culture, is necessarily requires to rethink about those narrations' sources and the representations of the narrator during the narration process.

Regarding the fact that "fitan" (dissension) literature consists of different types of narrations, every single narration or narration group has to be concerned separately within a general framework for this literature. It is important to determine which part of them give information about the future and which of the other part just give a general message. This article studies the Euphrates Hadith, one of the most well-known examples of "fiten" literature.

Keywords: Fitan, the Euphrates Hadith, doomsday, apocalyptic omens, language of hadiths.

دراسة حالة على حديث فراط
- في إطار العلاقة بين الحديث والتاريخ -
الموجز

إن روايات الفتن الموجودة في كتب الأحاديث تخبر عن المستقبل. لقد تم إرتباط هذه الروايات في كتب الشروح على الأحاديث بعلامات القيامة و إلى جانب هذا تم إعبارها كمعجزات نبوية. ولكن من الواجب إعادة النظر لتلك الروايات التي تحتوي بعضها على إشارات محددة متعلقة للمستقبل في إطار إمكانية علم النبوي بالغيب و بحسب قواعد علم أصول الحديث. و من ناحية أخرى لقد تم في تلك الروايات استخدام أنماط تتفق مع ما يوجد في الثقافات الأخرى و في اليهودية بشكل خاص. الأمر كالذي يقتضى إعادة النظر على مصادرها و ما تعرضت على تصرفات الرواة في النقل.

تحتوي أخبار الفتن وجوه روايت تختلف بعضها من بعض. الأمر الذي تقتضى وضع كلها على مائدة المناقشة بمفردها باعتبار العلم المتعلق للمعنى العام لتلك الروايات. اما ما تحمل أهمية كبيرة فهو تحديد تلك الروايت إما تخبر عن المستقبل وإما تحمل إشارة عامة. أما موضوع المقالة فهو حديث الفراط الذي يمكن أن يعتبر نموذجا شهيرا للمصنفات على الفتنة.

الكلمات المفتاحية: الفتن، حديث الفراط، علامات القيامة، اسلوب الأحاديث